

brem archidiecezji lubelskiej ale również majątkiem narodowym i świadectwem kultury polskiej w ciągu wielu stuleci.

Decydując o wyborze zabytków przeznaczonych do konserwacji w ramach tego projektu, kierowano się przede wszystkim złym stanem zachowania obiektów wynikającym z wielu szkodliwych czynników, które niekorzystnie wpłynęły na blok (pergamin, papier) oraz na ich oprawy (drewno pokryte skórą lub polskórek). Wytypowany zbiór zabytkowych obiektów zawiera 1 kodeks rękopiśmienny, inkunabuły i starodruki (7 egzemplarzy). Są to zabytki wysokiej klasy artystycznej i historycznej.

1. Oceny stanu zachowania i przyczyny zniszczenia poszczególnych obiektów

Wszystkie obiekty z opracowanej grupy były bardzo brudne i zakurzone, wynikało to z procesu starzenia się materiałów i szkodliwego działania czynników zewnętrznych. Zabrudzenia skoncentrowane były na górnych krawędziach bloków, na okładkach, pierwszych i ostatnich kartach i przy grzbiecie. Na stan zachowania obiektów wpłynęły głównie czynniki fizyko-chemiczne t.j.: nieodpowiednia temperatura, światło, wilgoć, pyły, zanieczyszczenia, skażenia. Częstym rodzajem zniszczenia były także zacieki będące skutkiem zalania, zamoczenia i niekontrolowanego wysychania. To z kolei spowodowało, iż blok książki stał się silnie zdeformowany i osłabiony, z licznymi plamami. Kolejnymi niekorzystnymi czynnikami były czynniki mikrobiologiczne (pleśnie, grzyby, bakterie). Rozwój drobnoustrojów widoczny był w postaci różnobarwnych zaplamień i przebarwień oraz osłabienia papieru. Zniszczenia biologiczne koncentrowały się przy okładkach, w narożnikach, przy grzbiecie. Największe zagrożenie i niebezpieczeństwo stanowią czynniki mechaniczne, które najbardziej niszczą książki. Należą do nich kilkakrotne przenoszenie księgozbioru², częstotliwość używania, zabrudzenia i uszkodzenia, które niszczą papier. Zniszczenia te występowały w całości, a zwłaszcza na pierwszych i ostatnich kartach, wyklejkach, narożnikach i krawędziach kart. Częstym uszkodzeniem mechanicznym było naderwanie lub całkowite oderwanie jednej lub dwu okładek od bloku książki. Początkowo i końcowe karty w wielu przypadkach były bardzo zniszczone, pomięte, pozagniatane, podarte i z ubytkami. Większość ksiąg miała pozaginane narożniki kart będące wynikiem użytkowania lub uszkodzenia chroniących je narożników opraw. Zaobserwowano również zniszczenia chemiczne. Charakterystyczne w tej grupie zniszczeń było zakwaszenie. W przypadku papieru objawia się to żółknięciem lub zbrązowieniem, degradacją włókien celulozowych, kruchością i pogorszeniem właściwości mechanicznych.

Zniszczenia te obejmowały całe obiekty, a zwłaszcza na pierwszych i ostatnich kartach, wyklejkach, narożnikach i krawędziach kart. Część woluminów

² Na przestrzeni lat 1864-1945 księgozbiór biblioteki seminaryjnej był przenoszony kilkakrotnie, szczególnie II wojna światowa poczyniła ogromne straty w księgozbiorze seminaryjnym. Księgozbiór był narażony na kradzieże i niesprzyjające warunki atmosferyczne.

miała rozluźnione lub całkowicie zniszczone szycie – groziło to rozproszeniem kart. Oprawy były brudne, z uszkodzeniami mechanicznymi, ubytkami, zakwaszone, przesuszone, zniszczone przez owady. Wiele egzemplarzy miało oprawy oddzielone od bloku całkowicie lub częściowo. Większość ksiąg utraciła ważny element konstrukcyjny, zabezpieczający przed deformacją bloku, mianowicie zapinki bądź wiązania. Zapinki się połamały lub zagubiły, taśmy pourywały, skutkiem tego okładki otwierały się i nie chroniły bloku.

a) Mszał Kraśnicki

Mszał Kraśnicki jest kodeksem pergaminowym i papierowym. Od czasu oprawy, tj. od 1545 roku mszał nie był poddawany zabiegom konserwatorskim. Należy tu podkreślić, iż od początku sprawowania opieki nad biblioteką, czyli od roku 2005, ks. Rektor Tadeusz Kądziołka podejmował starania by cenny obiekt księgozbioru seminaryjnego jakim jest Mszał Kraśnicki został odrestaurowany; zadanie to zostało zrealizowane w roku 2009. Zabytek nie dochował się do naszych czasów w całości. Posiada on oprawę wtórną z 1545 r., wówczas blok dopasowano do oprawy obcinając krawędzie górne i boczne kart. Pergamin i papier uległy zniszczeniu na skutek użytkowania – były to głównie uszkodzenia mechaniczne: zabrudzenia – szczególnie narożników, odształcenia i zerwanie szycia bloku, poprzecierany rękopis, przetarcia atramentów oraz wypadanie liter. Pergamin charakteryzowała duża deformacja kart, był sztywny i zdeformowany z licznymi ubytkami, wyciętymi najczęściej w miejscach iluminacji i inicjałów oraz w partiach marginesów dolnych i bocznych. W kartach papierowych: papier bibulasty, kruchy, uszkodzone krawędzie i rozległe ubytki papieru, niektóre składki lub karty były wyrwane. Blok był niestabilny, poluzowany; brak tylnych elementów zapinek z paskami dociskowymi. Oprawa znajdowała się w bardzo złym stanie i wymagała gruntownej konserwacji. Zachowany fragment skóry był całkowicie przesuszony, kruchy i łamliwy. Zauważono również duże zniszczenia mechaniczne w obrębie grzbietu, spowodowane przesuszeniem oraz przy okładkach - spowodowane użytkowaniem. Kodeks miał liczne i rozległe ubytki oku stalowych. Cały kodeks wymagał oczyszczenia, odpłamienia, uzupełnienia ubytków pergaminu, papieru, skóry, desek, oku i wzmocnienia miejsc uszkodzonych z tekstem oraz innych słusznych działań celem zabezpieczenia zabytku.

b) Inkunabuły i starodruki

Konserwacji poddano 12 druków piętnastowiecznych wybranych ze 175 przechowywanych w bibliotece i 2 druki szesnastowieczne, razem 7 woluminów. Trzy zabytki za wyjątkiem wklejek i pierwszych kart, posiadały blok w dobrym stanie, który poddano konserwacji zachowawczej. Gruntownej konserwacji wymagała również oprawa. Natomiast cztery pozostałe obiekty potrzebowały konserwacji całkowitej. Ze względu na bardzo duży stopień zniszczeń przeprowa-

dzono zabiegi konserwatorskie mające na celu przywrócenie pierwotnej estetyki obiektów, gdyż były bardzo zniszczone i zabrudzone. Dokonano rekonstrukcji bloku i oprav. Uszkodzenia i zabrudzenia obejmowały cały blok, który był luźny i zniszczony oraz krawędzie górne, dolne i boczne a także okładki, wyklejki i części grzbietowe ksiąg. Uszkodzenie obiektów było spowodowane procesem starzenia się materiałów. Występowały także duże zniszczenia mechaniczne spowodowane brakiem oprawy i użytkowaniem oraz biologiczne i chemiczne. Karty w większości miały bardzo zabrudzoną powierzchnię. Niektóre karty, zwłaszcza początkowe i końcowe w kilku obiektach posiadały intensywne zacieknięcia, a w częściach przykrawędziowych - nieodwracalne. Papier omawianych obiektów był bibulasty, odkształcony, pofalowany i wysypujący się, silnie zabrudzony i wymagający konserwacji, czyszczenia i odpłamienia. Widoczne ubytki papierowego podłoża w częściach przykrawędziowych, w obrębie narożników oraz dolnych i górnych marginesów wszystkich kart wymagały uzupełnienia.

c) Zabytkowe oprawy druków XV-XVI-wiecznych

Najczęściej spotykanym typem oprav druków XV i XVI-wiecznych przechowywanych w bibliotece seminaryjnej są oprawy wykonane z profilowanych desek pokrytych brudną skórą dekorowaną za pomocą ślepych tłoczeń, pochodzących z ostatniej ćwierci wieku XV i XVI. Rekonstrukcji poddano 7 uszkodzonych oprav. Oprawy były brudne, z uszkodzeniami mechanicznymi, ubytkami, zakwaszone, przesuszone, zniszczone przez owady. Wiele egzemplarzy miało oprawy oddzielone od bloku całkowicie lub częściowo. Defekty polegały na braku jednej z okładek lub jej części, znacznych ubytkach skóry na okładzinach i grzbiecie. Oprawy były zdekompletowane, na niektórych obiektach zachowała się tylko jedna okładka i fragmenty skóry. Skóra była przesuszona, rozwarstwiona, krucha i łamliwa, sztywna i odkształcona. Występowały uszkodzenia mechaniczne powierzchni skóry oraz przedarcia jej w obrębie grzbietu.

Większość ksiąg utraciła ważny element konstrukcyjny, zabezpieczający przed deformacją bloku, mianowicie zapinki bądź wiązania, które uległy zniszczeniu i nie zamykały okład, a przez to nie chroniły bloku.

2. Prace konserwatorskie

W wyniku prac konserwatorskich czyszczono okładki i krawędzie książek z brudu i kurzu. Wszystkie obiekty poddano właściwym zabiegom dezynfekcyjnym w parach PCMC. Dezynfekcję obiektów przeprowadzono w parach parachloro-meta-krezolu. Bibuły nasycono 10% roztworem alkoholowym (etanol) dezynfektanta a po odparowaniu rozpuszczalnika przekładano nimi poszczególne karty. Po zaaplikowaniu nasyconych bibuły każdy obiekt został zamknięty w szczelnej komorze aby stężenie par dezynfektanta było maksymalne, co decyduje o powodzeniu zabiegu. Po dezynfekcji obiekty wietrzyono. Następnie

zdemontowano na składki i poszczególne arkusiki. Każdy arkusik indywidualnie poddano oczyszczeniu z obu stron stosując gumki ścierne różnej gradacji. Zabieg ten usunął wszelkiego rodzaju zanieczyszczenia mechaniczne powierzchniowe. Zbadano wykładnik jonów wodorowych i stwierdzono, iż odczyn papieru jest kwaśny więc przeprowadzono w dalszym ciągu odkwaszanie.

Warstwy barwne nieodporne na środowisko wodne zabezpieczono i poszczególne arkusiki poddano statycznym kąpielom myjącym w słabych roztworach niejonowych środków powierzchniowo czynnych. Proces ten prowadzono wieloetapowo w zależności od stopnia zabrudzenia poszczególnego arkusika. Tak przygotowany papier poddano zabiegowi wybielania. Prowadzono go wieloetapowo w bardzo słabym roztworze środków utleniających, które neutralizowano reduktorami o odpowiednim stężeniu. Gdy zabieg ten przyniósł oczekiwany efekt wszystkie arkusiki poddano płukaniu w zimnej wodzie przepływającej a następnie w wodzie zdemineralizowanej w trzech kąpielach statycznych. Przeprowadzono zabieg odkwaszania stosując roztwór wodorotlenku baru w 70% etanolu lub gotowy preparat odkwaszający w formie aerozolu – Book keeper do większych formatów starodruków. Po wyschnięciu papier poddano planowaniu klejem z roztworu estrów celulozy w wodzie. Stosowano Tyloz 300 w wodzie o stężeniu 0,25% lub wymiennie roztwór Hydroxypropylocelulozy o stężeniu 0,5 – 0,3% w etanolu. W trakcie tego zabiegu uzupełniano ubytki podłoża papierowego masą papierową oraz wzmacniano lokalnie miejsca osłabione mechanicznie odpowiednimi kawałkami bibuły japońskiej. Tak przygotowane arkusiki po wyschnięciu poddano prostowaniu i stabilizacji stosując docisk w prasie w przekładkach z bibuły filtracyjnej, które zmieniano co jakiś czas aż stwierdzono zadowalający efekt. Złożono arkusiki po starych śladach i ułożono w składki, które następnie zszyto w blok i zaklejono grzbiet. Zachowaną skórę z okładek poddano oczyszczeniu od lica i od mizdy. Stosowano między innymi gotowe preparaty czyszczące firmy Starwax (Francja). Skórę następnie przygotowano do nawilżania i nasycania olejem kopytkowym, który dodatkowo wpłynął na jej uelastycznianie. Ubytki uzupełniono nową skórą, z której również wykonano nowe grzbiety oprav, na które naklejano zachowane fragmenty starych skór. Przygotowane następnie okładki i zawieszono bloki. Naciągnięto skórę i przyklejono wyklejki. Gdy zachodziła konieczność rekonstruowano oprawy zgodnie z zachowanymi śladami i przekazał historycznym, stosując zachowane metody poszanowania jak największej ilości oryginalnych części. Ze względu na własności wytrzymałościowe odtworzono nowe okładki zgodnie z zachowanymi fragmentami. Klejono klejem skrobiowym modyfikowanym w razie potrzeb żywicami akrylowymi.

W przypadku rękopisu nr 1 zbadano pigmenty, oczyszczono obydwie powierzchnie kart, zabezpieczono rękopis, prostowano i uelastyczniono pergamin, poczynił dokonano jego stabilizacji. Dokonano demontażu bloku na składki i arkusiki, a po pełnym toku konserwacji montażu bloku po starych śladach (zszytęcie składek, opracowanie grzbietu). W miejscach wycięć uzupełniono ubytki. Ze względu na liczne zniszczenia należało wzmocnić uszkodzone miejsca z tekstem. Prostowanie i stabilizacja odbyła się przez docisk w przekładkach.

Kolejnym etapem konserwacji Mszału z Kraśnika była oprawa, która również wymagała całkowitej konserwacji. Konserwację połączono z rekonstrukcją w miejscach ubytków oprawy, oczyszczono zachowane fragmenty skóry i okładzin. Impregnowano i uelastyczniono zachowane fragmenty oryginalne. Wzmocniono wytrzymałość mechaniczną kodeksu nową indywidualnie dobraną skórą, którą dobrano odpowiednio kolorystycznie. Następnie dokonano rekonstrukcji okładzin i zawieszenia bloku. Wykonano montaż oprawy, dokonano konserwacji okuć i zdemontowano fragmenty możliwe do zdjęcia, mechaniczne usunięto korozję ze stalowych okuć, dokonano chemicznej blokady ognisk korozji, zabezpieczono wielowarstwowe powierzchnie stalowe.

Interesujący nas zespół obiektów drukowanych na papierze czerpanym zaopatrzone w szesnastowieczne oprawy został poddany zabiegom konserwatorskim, renowacja objęła całe obiekty w większym lub mniejszym zakresie. Wszystkie karty papierowe poddane były podobnym zabiegom, gdyż niemal wszystkie wymagały wzmocnienia i oczyszczenia całych kart lub ich krawędzi. W księgach, w których gruntownej konserwacji wymagała oprawa zabiegom konserwatorskim poddano pierwszą i ostatnią składkę, natomiast miejsca uszkodzone mechanicznie wzmocniono bibułą japońską oraz specjalnymi konserwatorskimi klejami. Wszystkie obiekty poddano dezynfekcji w parach PCMC, przeprowadzono trzykrotne kąpiele w wodzie zdemineralizowanej, druk i krawędzie zabezpieczono przed uszkodzeniami w dalszych zabiegach, przeprowadzono statyczne kąpiele myjące, zbadano wykładniki jonów wodorowych papieru przed i po konserwacji, oczyszczono obydwie powierzchnie kart, przeprowadzono zabiegi wybielające podłoże papierowe i neutralizację składek, odkwaszono papier metodą bezwodną, planowano papier roztworami klejów na bazie estrów celulozy. Papier wymagał prostowania i stabilizacji, dokonano tego przez docisk w przekładkach z bibuły filtracyjnej, miejsca uszkodzone biologicznie i mechanicznie wzmocniono masą papierową, natomiast grzbiety bibułą japońską. Np. inc. 110 na marginesach posiada rękopiśmienne notatki i dopiski, które w czasie konserwacji zostały odpowiednio zabezpieczone. We wszystkich obiektach zdemontowano blok na składki i arkusiki. Po przeprowadzeniu koniecznych działań konserwatorskich papierowego podłoża, przystąpiono do montażu bloku po starych śladach (zszycie składek, zaklejenie grzbietu), przywracając obiektom piękny wygląd.

Wykonywane prace zabezpieczające blok połączono z restauracją oprawy zgodnie z zachowanymi jej fragmentami. Starano się by konserwatorską pracę wykonać zgodnie z zachowaniem przekazu historycznego. Przeprowadzono konserwację drewnianych okładek oczyszczając je i prostując, równocześnie uzupełniono ubytki dobierając indywidualnie drewno (np. bukowe, dębowe). Zachowane fragmenty skóry oczyszczono i nasycono różnymi substancjami w celu konserwacji, uodpornienia i uelastycznienia. Ubytki uzupełniono nową indywidualnie dobraną skórą. W przypadku obiektów pozbawionych opraw wzmocniono ich wytrzymałość mechaniczną nowymi okładzinami. Na koniec zamontowano zapinki poddając rekonstrukcji, oczyszczeniu i zabezpieczeniu zachowane zapinki z epoki oraz wykonano zapinki brakujące. Po ponownym złożeniu, zszyciu i włożeniu w odnowione skórzane okładki księgę zaprasowano pod ciężarem, aby

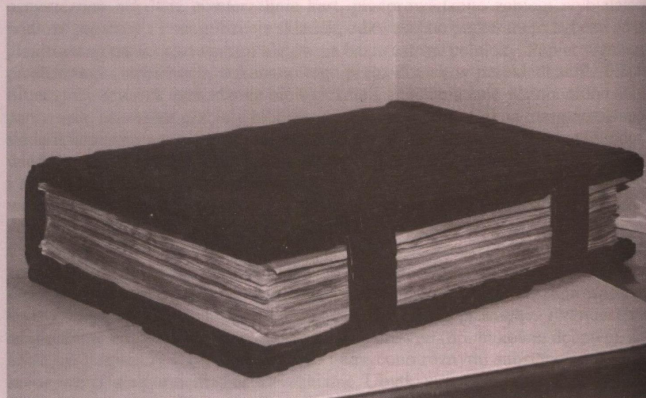
się właściwie uformowała. Po tak dokonanych zabiegach, wszystkie obiekty pozostawiono w pracowni konserwatorskiej do czasu ich wysuszenia, następnie oddano je właścicielowi.

W celu prawidłowego przechowywania obiektów po konserwacji, przygotowano pudła ochronne i futerały konserwatorskie z materiałów bezkwasowych. Wykonano dokumentację fotograficzną wszystkich wybranych do konserwacji obiektów.

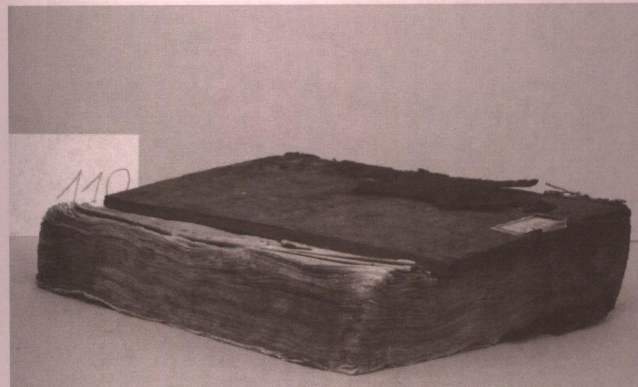
Dzięki trosce i skutecznym działaniom opiekuna biblioteki ks. Tadeusza Kądziołki, finansowemu wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz mozolnej, żmudnej i czasochłonnej pracy Konserwatorów, zespołowi cennych obiektów biblioteki seminaryjnej przywrócono pierwotny blask, ukazano ich walory artystycznych i użytkowe, zahamowano proces destrukcji oraz przedłużono trwałość materiałów takich jak papier i skóra. Wybrane obiekty będą zaprezentowane szerszej publiczności w ramach wystawy zorganizowanej w Metropolitalnym Seminarium Duchownym.

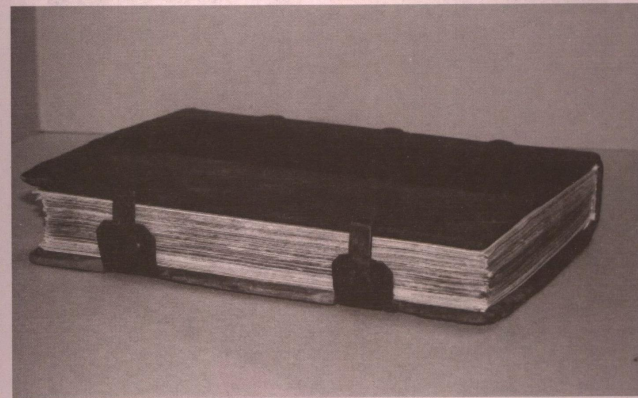
Mszal Kraśnicki – stan przed konserwacją

Mszal Kraśnicki – stan po konserwacji

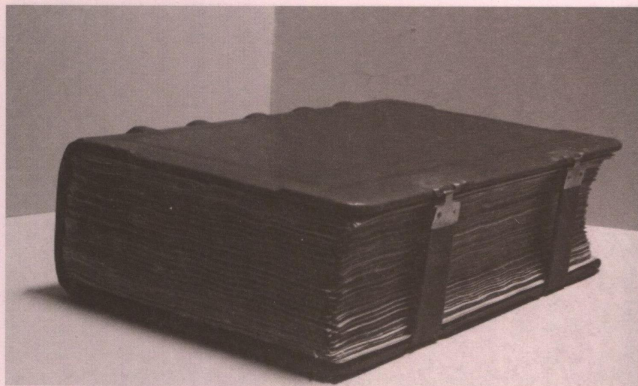
Inkunabuł 110 – stan przed konserwacją

Inkunabuł 110 – stan po konserwacji

Inkunabul 199 – stan przed konserwacją

Inkunabul 199 – stan po konserwacji

Odrestaurowane obiekty